

Den nødvendige gravsten

- om gravstenen som sproglig fordring

af Sandra Manjula Karen Krøgholt Jørgensen

Cand. mag. i sprogpsykologi

Inden for sprogpsykologien er det centrale fokus på betydningsdannelse personforankret. Betydninger eksisterer således ikke selvstændigt, uafhængigt af mennesket, men bliver til i det øjeblik, "et noget" betyder noget for nogen i en bestemt situation. På den måde vil en gravsten, som beskues af den sørgende, formentlig betyde et minde, mens gravstenen for kunsthistorikeren er historisk interessant.

I forbindelse med min specialeskrivning om gravstenens sproglige funktion og anvendelse i 2011 opdagede jeg, at det var muligt at tilføje endnu en funktion til den ellers så gængse opfattelse af gravstenen som værende et minde.

Det er ingenlunde tilfældigt, at gravstenen ser ud, som den gør, og står, hvor den står. Tværtimod er stenen meget afhængig af sine omgivelser, hvilket især inkluderer gravstedet. Det er netop på baggrund af de omgivelser, stenen er placeret i, at jeg måtte konkludere, at gravstenen ikke blot er et minde, den er også en sproglig fordring, som er nødvendig af sociale årsager.

Inden vi dog når frem til en uddybning af den betragtning, synes jeg imidlertid, det er relevant at begynde ved udgangspunktet og dermed en præsentation af gravstenen, som jeg ser den.

Stenen som materiale

Det første, der bør noteres, når man taler om gravsten, er, at der her er tale om et fysisk meget kraftigt udtryk og samtidig et udtryk, som findes meget få steder. De eneste steder, man ellers finder en organiseret brug af skrift på sten, er på mindetavler som f.eks. over faldne soldater eller som mindsten

over begivenheder. Det er altså både en eksklusiv udtryksform samtidig med, at den forudsætter en socialt acceptabel placering af individet i det offentlige kollektiv. Skrift på sten repræsenterer således ikke et afdæmpet udtryk, men er derimod et relativt voldsomt udtryk, som ydermere får status af at være vigtigt på grund af det eksklusive materiale.

Tid og dedikation

Den engelske lingvist Roy Harris påpeger i sin bog *Signs of Writing*, at skrifttypen er meget afhængig af valget af overflade, fordi førstnævnte er underlagt nogle tekniske krav og begrænsninger afhængigt af netop typen af overflade.¹ Dette betyder med andre ord, at overfladen har indflydelse på tegnenes form, og at særlige redskaber kan være en forudsætning for at kunne meddele sig ved hjælp af en given overflade.

Et eksempel på overfladens indflydelse på skrifttypen ses i de egyptiske hieroglyffer som, på grund af deres brug på stenoverflader i templer og pyramider samt datidens teknologiske muligheder, ikke kunne indeholde krøller og kurver og derfor blev et separat skriftsystem hørende under det, Harris kalder monumental skrift.²

Udviklingen i det egyptiske skriftsprog afslører en anden interessant konsekvens af skriveoverfladens karakter, nemlig at den ikke kun har betydning for skrifttypens form, men også for den tid, det tager at meddele sig. Med andre ord bruges der ved den monumentale skrift ofte en unik, kostbar skriveoverflade, der ikke umiddelbart kan erstattes, og det må derfor antages, at skabelsen af meddelelsen er tidskrævende, fordi der ikke, som med papir, er en acceptabel fejlmargen. At meddele sig på sten kræver dermed en præcision og en koncentration, der i sidste ende peger på nødvendigheden af et mere koncentreret engagement i tilblivelsen af en meddelelse.

I forbindelse med gravstenen gør overfladens specielle ufleksible struktur og den dermed krævende bearbejdning samt den økonomiske udgift for de pårørende, at en gravsten må ses som et meget massivt udtryk for ønsket om at udtrykke sig. Mere end det er tilfældet med skriftlige udsagn på let tilgængelige og manipulerbare overflader som eksempelvis papir. Det kan derfor også antages, at nedfældningen af tekst på gravstenens overflade foregår med større omhyggelighed

end andre tekstproduktioner. Overfladen er svær at erstatte, og det indebærer derfor en langt mindre fejlmargen.

Netop denne nødvendige omhu for udformningen af udtrykket samt den stærke følelsesmæssige dedikation bidrager til, at gravstenen bliver en meget troværdig sproghandling.

Den ensidige kommunikation

Den traditionelle gravsten ligner på mange måder et papir for så vidt, at to sider i princippet er tilgængelige for påførelse af tegn. Hvor man på papiret kan vælge at skrive på begge sider, så er det interessante ved gravstenen imidlertid, at det ofte kun er den ene side, der er i brug. Det er således først med udgangspunkt i inskriptionen, at for- og bagside kan identificeres. Forsiden er dermed den side, hvorpå indgraveringen står, mens bagsiden normalt er den tomme side.

Dette tilsyneladende spild af tilgængelig skriveoverflade forhindrer forvirring i mødet med gravstedet, idet synet af forsiden indikerer, at det tilhørende gravsted ligger umiddelbart foran. Hvis der var skrevet på begge sider af gravstenen, ville der være tvivl om, hvor gravstenen hørte til, og derudover ville det forårsage for meget bevægelse ved gravstedet og således hindre fordybelse og refleksion. Brugen udelukkende af gravstenens ene side gør med andre ord læserens scanning af teksten nemmere og sikrer roen omkring gravstedet. Desuden får meddelelsen et kort og præcist udseende, der øger troværdigheden, da der således ikke findes en skjult agenda på bagsiden.

Opretstående eller liggende

Der findes to typer gravsten, den opretstående og den liggende - også kaldet en liggesten. Hvor den opretstående gravsten ikke begrænses naturligt i højden, er liggestenen begrænset naturligt, fordi den skal holdes inden for det gravsted, som den tilhører. Hvis den derfor er for bred eller for høj, ville den komme til at gå ind over de tilstødende gravsteder. De opretstående gravsten har derfor generelt en større skriveoverflade og dermed et større grafisk rum at notere meddelelser på.

Ud over størrelsen på stenen så har den opretstående en anden fordel fremfor den liggende. Den opretstående gravsten kan nemlig ses på en længere afstand, hvorimod lig-

gestenen ikke kan ses, før man står lige foran den og kigger ned. På grund af denne forskel i synlighed forekommer den opretstående gravsten med den noget længere inskription, særligt i forbindelse med et tydeligt indrammet gravsted, at være mere dominerende end liggestenen.

Håndskrift og troværdighed

Også skrifttypen kan gives betydning og tillægge meddelelsen en særlig værdi og dermed troværdighed.³

De fleste gravsten er skrevet med det man kunne kalde industriel skrift. Hvis man derfor kigger på håndskriften i forhold til den industrialiserede skrift, så er håndskriften individuel og udtrykker en langt højere grad af nærvær mellem skriveren og det skrevne. Der synes dermed at være en højere grad af følelsesmæssig tilknytning til meddelelsen, hvilket også indebærer en formodning om, at der i håndskrevne meddelelser udtrykkes en langt højere grad af ansvar for budskabet. Det er denne opfattelse, der ses tydeligst i vigtigheden af den personlige håndskrift. Håndskriften er forbundet med langt mere fleksible bevægelser, der udmønter sig i en tilsvarende bevægelig og dynamisk skrifttype. Det må formodes, at en dynamisk kurvet skrift konventionelt opfattes som en skrifttype, der udtrykker personlige følelser i langt højere grad end den statiske maskinskrift.

Formodningen om, at håndskrift udtrykker følelser i højere grad end industriel skrift, er vigtig, fordi følelser i meddelelser ikke altid er eftertragtet. Tværtimod kan følelser betragtes som subjektive holdninger, der influerer validiteten af de foreliggende oplysninger. Når skriften på gravstenen overvejende er industriel, så betyder det også, at den får et meget faktisk præg og bliver troværdig dokumentation frem for et følelsesladet subjektivt udsagn. Spørgsmålet er nu, hvorfor der er behov for en sådan dokumenterende og troværdig effekt. Jeg mener, der er flere svar til det spørgsmål, men det svar, jeg vil koncentrere mig om her, er gravstens funktion som social fordring og den finder man ved at kigge på gravstedet.

Gravstedet som territorium

De færreste mennesker er i tvivl om, hvornår de står over for et gravsted. De genkendelige karakteristika omfatter blandt andet, at pladsen skal være indhegnet af en form for

afskærmning. Dernæst skal der være en åbning i indhegningen foran gravstedet, og endelig er der i de fleste tilfælde perlegrus på grunden. Endelig kommer gravstenen som sammen med indhegningen gør gravstedet så genkendeligt og dermed adskiller det fra et blomsterbed i en park. Spørgsmålet er nu, hvilke mekanismer, der får gravstedet til at fremstå, som det gør, og hvad disse mekanismer har af betydning for gravstenen.

Den canadisk-amerikanske sociolog Erving Goffman indførte i sit værk *Social samhandling og mikrosociologi* begrebet *selvets territorier*⁴ og som Søren Kristiansen anfører i sin ph.d.-afhandling *På Sporet af Erving Goffmans Sociologiske Metode* er opretholdelsen af disse territorier nødvendig for opretholdelsen af selvet.⁵

Goffman opdeler territorierne i forskellige typer og beskriver det *faste territorium* som det, personen kan gøre krav på gennem lovgivningen, mens det *situationelle* er det, som knytter sig til en bestemt lokalitet og derfor kun kan fordres i en bestemt periode. Endelig er de *egocentriske territorier* dem, som bæres rundt af individet.⁶ Goffman foretager en yderligere deling i mindre reservater, hvor det i forbindelse med gravstedet er relevant at nævne det reservat, han kalder båsen (*the stall*), et afgrænset rum, som individet kan gøre midlertidigt krav på, og som denne enten ejer eller ikke ejer.⁷ Det interessante ved dette territorium er, at man kan forlade det og fortsat gøre krav på det, mens man er fraværende.⁸ Et eksempel på en bås er ifølge Søren Kristiansen en lænestol, som man kan eje uden at kunne sidde i den hele tiden.⁹

På baggrund af denne definition er argumentet nu, at gravstedet er et situationelt territorium med status af bås, fordi der kan gøres midlertidigt, krav på det, det kan lejes midlertidigt og det er et afgrænset område. Det kan diskuteres, hvorvidt gravstedet hælder mere til at være fast territorium, fordi lejen af gravstedet har hjemmel i lovgivningen, og fordi gravstedet med sit tilhørende nummer har udseende af at være en matrikel. Eftersom kirkegårdens grund som et hele dog er kommunalt eller statsligt ejet, fordi gravstedets størrelse er begrænset og fordi lejen af stedet er periodebestemt, synes det imidlertid mere oplagt at betragte det som et situationelt territorium.

Sociale fordringer

Definitionen af gravstedet som et territorium er relevant, for-

di der med territorier følger fordringer, som ifølge Goffman er centrale i det sociale liv. For at gøre fordring på territorierne bruger individet tegn, som Goffman kalder markører.¹⁰ Disse markører er forskellige afhængigt af hvilken slags territorium, der er tale om. De vigtige i forbindelse med gravstedet er *grænsemarkørerne*, som ifølge Goffman er genstande der markerer grænsen mellem to territorier. Et eksempel kunne være et armlæn. Dernæst kommer de *centrale markører*, der bruges til at bekendtgøre en territorial fordring.¹¹

Det er disse markører, der er relevante, fordi gravstedets identitet som et territorium er så tydeligt afhængig af grænsemarkøren, som er nødvendig for at markere grænsen mellem gravstedets intime rum og kirkegårdens offentlige rum. Derudover er gravstederne ofte pyntet med genstande der, ud over at bidrage til stemning, fungerer som centrale markører, der udtrykker den territoriale fordring. De lidt større gravsteder kan være udstyret med en lille bænk, som indikerer en høj grad af intimitet og fortrolighed mellem den besøgende og afdøde. Lanterner er også genstande, der ofte findes på gravstederne, og børnegravene ses ofte pyntet med legetøj og halmbamser.

Af alle de centrale markører som kan findes på det danske gravsted, er gravstenen dog uden tvivl den vigtigste og den mest dominerende.

Den tydeligste centralmarkør

Gravstenen er det eneste objekt på kirkegården, der sprogligt anbringer døden i en historisk og social kontekst. Den medvirker til, at gravstedet kan identificeres udefra, og det er inskriptionen, der sprogliggør de sociale relationer og værdier. Derudover bringer gravstenen verdsligheden ind i den religiøse verden ved hjælp af egnavne og årstal, hvor sidstnævnte placerer individets eksistens i den kollektive historie på samme måde, som en kilometersten på landevejen sætter et geografisk punkt i forhold til et andet.

Det er yderligere interessant, at gravstenen, når den har udseende af liggelsen, både fungerer som central- og grænsemarkør. Dette skyldes, at liggelsen, ved regulativer kan begrænses i størrelse, så de f.eks. kun dækker den specifikke urnegrav.¹² Således bliver liggelsen på mindre gravsteder, ud over at være centralmarkør, også til en grænsemarkør, idet dens kanter flugter med gravstedets og dermed markerer territoriets afgrænsning.

Netop den sproglige og den fysiske relation til det specifikke gravsted er det, som gør gravstenen til stedets vigtigste centralmarkør. Den enkelte gravsten er således både sprogligt og fysisk afgrænset til det enkelte gravsted, idet netop sprogliggørelsen og udformningen identificerer gravstedets fordringshaver og binder denne til det specifikke gravsted.

Hvor gravstenen personliggør gravstedet, så er det til gengæld gravstedet, som muliggør gravstenen. Uden gravsted ingen gravsten. Denne afhængighed bliver tydelig, når man betragter de ukendtes grav. Bemærk i øvrigt, at dette gravsted ikke kaldes *den ukendte grav*, men derimod *de ukendtes grav*. Som navnet antyder, lægger man derfor vægt på, at der netop ingen individuel gravsten er. Det burde dog egentlig ikke forhindre kirkegårdene i at lave små indrammede bede til nedsættelse af urner, blot skulle man undlade at oplyse de pårørende om, hvilket bed deres afdøde lå i. Det giver sig selv, at der ikke er grund til en sådan indretning, fordi den afdøde alligevel har valgt ikke at blive identificeret, men det er interessant, at fravalget af navn også betyder, at man skal give afkald på et afgrænset gravsted. Hvis man ikke vil identificeres offentligt, har man altså heller ikke krav på sit eget sted.

Gravstenen som sproglig fordring

Pointen er, at man med gravstenen danner en fundamental parallel til livet uden for murene, og at man på samme måde som man sætter vores navne på hoveddøren, stiller gravsten på graven.

I princippet burde det være nok for relevante personer at vide, hvem som bor på Lindevej nummer 4, men ikke desto mindre sætter vi alligevel navneskilte op på postkassen, og vi betragter det som en selvfølgelighed, at det er sådan man gør – det er blevet en vane.

Jeg vil vove at påstå, det er de centrale markører og i høj grad gravstenen, der afholder udenforstående fra at gå ind på et gravsted på samme måde, som navnet på døren eller cyklen i garagen under normale omstændigheder forhindrer den udenforstående i gå ind i andre folks haver eller huse. Man kan naturligvis vælge at tolke dette som et ønske om at respektere gravfreden, men hvis det er argumentet, så burde pårørende heller ikke gå ind på graven. I stedet er det tydeligt, at vi gennem gravstenen udelukker og inkluderer, identificerer og kategoriserer som en nødvendig del af vores måde at relatere til andre mennesker på. Den gør med andre

ord folk til uvedkommende eller vedkommende, om man vil.

De foregående sider sandsynliggør således, at gravstenen ikke kun fungerer som et personligt minde for den pårørende, der identificerer den afdøde. Derimod identificerer den i lige så høj grad den pårørende ved, at den bliver en social sproghandling, der er yderst nødvendig for at markere distance og tilhørsforhold. Når vi derfor et øjeblik lægger den gængse kategorisering af gravstenen som minde til side og i stedet virkelig betragter den, så vil vi opdage, at den nøgternt set fungerer på nøjagtig samme måde som navnet på døren eller postkassen, fordi gravstenen forbinder gravstedet med en specifik person og nogle specifikke personlige relationer på samme måde. Gravstenen signalerer dermed at "dette er mit og ikke dit".

Det er gennem gravstenen, vi mindes vores afdøde ved graven, men ved at personliggøre gravstedet og sætte navn på det, markerer vi også dets fysiske og sociale tilhørsforhold, og det er derfor, at gravstenen ikke kun er et minde, men til lige en uundværlig sproghandling, der opretholder ordenen og markerer ejendomsretten i det parallelsamfund med veje og matrikler, som kirkegården repræsenterer.

Artiklen er et redigeret uddrag af mit speciale *SOM HUGGET UD AF STEN! - En sprogpsykologisk undren over gravstens oprindelse, anvendelse og betydning* (2011).

Litteratur

Goffman, Erving, *Social samhandling og mikrosociologi*. Redigeret af Michael Hviid Jacobsen & Søren Kristiansen, Kbh. 2004

Harris, Roy, *Signs of Writing*, London 1995

Kristiansen, Søren: *Kreativ sociologi: På sporet af Erving Goffmans sociologiske metoder*. Ph.D.-afhandling, Ålborg Universitet 2000

Noter

- 1 Harris 1995, 113,116
- 2 Harris 1995, 116
- 3 Harris 1995, 116, 84
- 4 Goffman 2004, 24
- 5 Kristiansen 2000, 61
- 6 Kristiansen 2000, 61; Goffman 2004, 24
- 7 Kristiansen 2000: 61
- 8 Goffman 2004, 165
- 9 Kristiansen 2000, 61
- 10 Goffman 2004, 160; 173
- 11 Goffman 2004, 173
- 12 <http://www.frederiksberg.dk/Borgerservice/SocialOgSundhed/Begravelser/Gravstedstyper.aspx>